

De Amersfoorters als bestuurders in het vroegmoderne waterschap (1603-1800)

Inwoners van Amersfoort en Bunschoten bezaten polderland dat moest worden beschermd tegen de Zuiderzee. Zij werden vertegenwoordigd door heemraden in het heemraadschap van de Bunschoter zeedijken.

Onderzoek naar deze heemraden geeft nieuwe inzichten in de kruisbestuiving tussen de stedelijke ervaring en de oude bestuurscultuur van het Eemlands waterschap.¹

De palendijk bij Oude Pol aan het westelijke uiteinde van de Westdijk bij Spakenburg. Aangelegd door Waterschap Vallei & Eem naar 18e eeuwse voorbeeld. Archief Eemland, foto Waterschap Vallei & Eem.

Inleiding

Amersfoort heeft zijn wortels in de middeleeuwse ontginningen vanaf de zandgronden in Eemland. Als één van de boeren nederzettingen groeide deze uit tot een stad met een regionale marktfunctie en werd het een ankerpunt voor de bisschop van Utrecht, omdat het nabij de grens met Gelre lag.² Het weidegebied ten noorden van Amersfoort was geschikt voor commerciële veeteelt, ossenweiderij, en bracht al sinds de 15^e eeuw welvaart voort. Hierin hadden nogal wat Amersfoorters belangen.³ Eind 16^e eeuw telde Amersfoort ongeveer 6000 inwoners.⁴ Er was een groep welvarende burgers ontstaan, die belangen had in het lagergelegen polderland langs de Zuiderzee, aangezien het een van de weinige mogelijkheden was om spaargelden te beleggen. Echter, deze vette weiden waren afhankelijk van goed waterbeheer. Enerzijds waren er zeedijken nodig om buitenwater te keren en anderzijds goed uitgegraven sloten en sluisjes om overtollig water af te voeren. Aanvankelijk viel het waterbeheer onder toezicht van het gerecht van Bunschoten, dat het bestuur had over de gelijknamige polder van ruim 1800 ha. Langs haar kust lag een tien kilometer lange buitenwaterkering, die uit twee zeedijken bestond. De ene dijk liep vanaf Spakenburg naar het oosten en heette de Spakenburgerdijk, later de Veendijk. De andere dijk, de Veldendijk, liep vanaf hetzelfde punt naar het westen. Degene die dijk op zijn land had, meestal een *aangelande* genoemd, was verantwoordelijk voor het onderhoud. Later werd het onderhoudswerk aan de dijken verdeeld over alle grondeigenaren van Bunschoten. Als zich calamiteiten voordeden of een stuk dijk geheel opnieuw landinwaarts

Een historische reconstructie van een stuk palendijk in de Veldendijk bij Bunschoten.

Foto: auteur.

moest worden aangelegd, dan werd er bijstand gevraagd van de grondeigenaren uit de omliggende polders. Dit waren Duist, De Haar, De Slaag, Overen Neerzeldert, De Hond en de Nieuwelanden. Van deze zogenaamde 'buitenpolders' bedroeg het totaaloppervlak ongeveer 1755 hectaren. Toen in de 16^e eeuw de veengronden in de polders door inklinking daalden, terwijl de golfslag van de Zuiderzee steeds hoger werd, deden zich vaker overstromingen voor en werd het dijkonderhoud een last die niet meer alleen door de Bunschoters kon worden opgebracht. Door de afslag van buitendijks land waren stukken kostbare paaldijk nodig. Sinds de 15^e eeuw hadden de buitenpolders wel incidenteel geholpen bij dijkherstel, maar daarover moest altijd opnieuw worden onderhandeld en geprocedeerd.⁵ Na een

arbitrageprocedure in 1603 werd in een 'Sententie Arbitrael' afgesproken dat de buitenpolders voortaan zouden blijven meebetalen aan het dijkonderhoud. Er werd een nieuw dijkbestuur ingesteld, het Hoogheemraadschap van de Bunschoter Veen- en Veldendijk, waarin de buitenpolders mede vertegenwoordigd werden. Op deze wijze kregen ook die een recht van toezicht op het beheer van de zeedijken.⁶

De vraagstelling van het artikel heeft betrekking op dit waterschapsbestuur, dat we verder zullen aanduiden als het dijkbestuur. Hoe waren de Amersfoorters in dit bestuur betrokken en waarom? Wie waren deze Amersfoorters en wat was hun rol in het dijkbestuur? Had de stad belangen in het dijkbestuur? Als Amersfoort al zo lang een bestuurlijk ankerpunt in Eemland was, in hoeverre was er dan sprake van bestuurlijke of politieke invloeden vanuit deze stad op het waterschap? Of ontwikkelde het waterschapsbestuur zich volgens een eigen ratio?

Het waterschapsbestuur

Toen de zeedijken nog werden onderhouden door de grondeigenaren met dijk op hun land, vielen die nog onder het toezicht van het Bunschoter dorpsbestuur. In 1433 kwam voor de Veendijk de eerste gemeenschappelijk onderhoudsregeling. Deze kwam voor de Veldendijk pas in 1603 met de overeenkomst in de Sententie Arbitrael.⁷ Bij gemeenschappelijk dijkonderhoud werd het werk verdeeld over meer of alle grondeigenaren uit de polder van Bunschoten. Zij worden meestal aangeduid als *ingelanden*.⁸ Deze onderhoudsvorm wordt ook wel *verhoefslaging* genoemd, waarvan het toezicht eveneens onder een dorpsbestuur viel zolang de eigenaren in de polder woonden.⁹ Dit laatste was echter al in de 15^e eeuw niet meer het geval. Daarom moest er een speciaal dijkbestuur voor de Veendijk worden

opgericht, waarin de ingelanden het waterbeheer konden regelen, onafhankelijk van de bestuurlijke jurisdicties van hun woonplaatsen. Om in dat geval recht van bestuur te krijgen, werden reglementen en afspraken meestal bekrachtigd door een bovenlokale overheidsinstantie.

In het waterschap werd deelname aan het bestuur in eerste instantie door het grondbezit van ingelanden bepaald. Dit was zo geregeld omdat de ingelanden uit hoofde van hun bezit verplicht waren bij te dragen aan het onderhoud van waterstaatswerken, zoals het uitgraven van sloten, of het ophogen van dijken. De onderhoudstaken aan de zeedijk werden verhoefslaagd naar rato van ieders grondbezit in polder Bunschoten. Wie veel land bezat, moest een langer stuk dijk onderhouden, dan wie minder land bezat. Het principe van lokale waterschapsbesturen was, dat wie de meeste waterstaatslasten droeg ook de meeste zeggenschap in het bestuur kreeg. Meestal werd echter een grondbezitscriterium afgesproken, zodat ingelanden ook een vertegenwoordiger met wat minder land konden kiezen. Dit criterium varieerde tussen de 7,5 en 15 dammaat.¹⁰ De vertegenwoordigers in de Eempolders werden *heemraden* genoemd. Zij spraken recht over de waterstaat. Ook de dijkbestuurders werden heemraden genoemd. Omdat het dijkbestuur een overkoepelend orgaan was dat later meer prestige verwierf, werden die ook wel hoogheemraden genoemd.

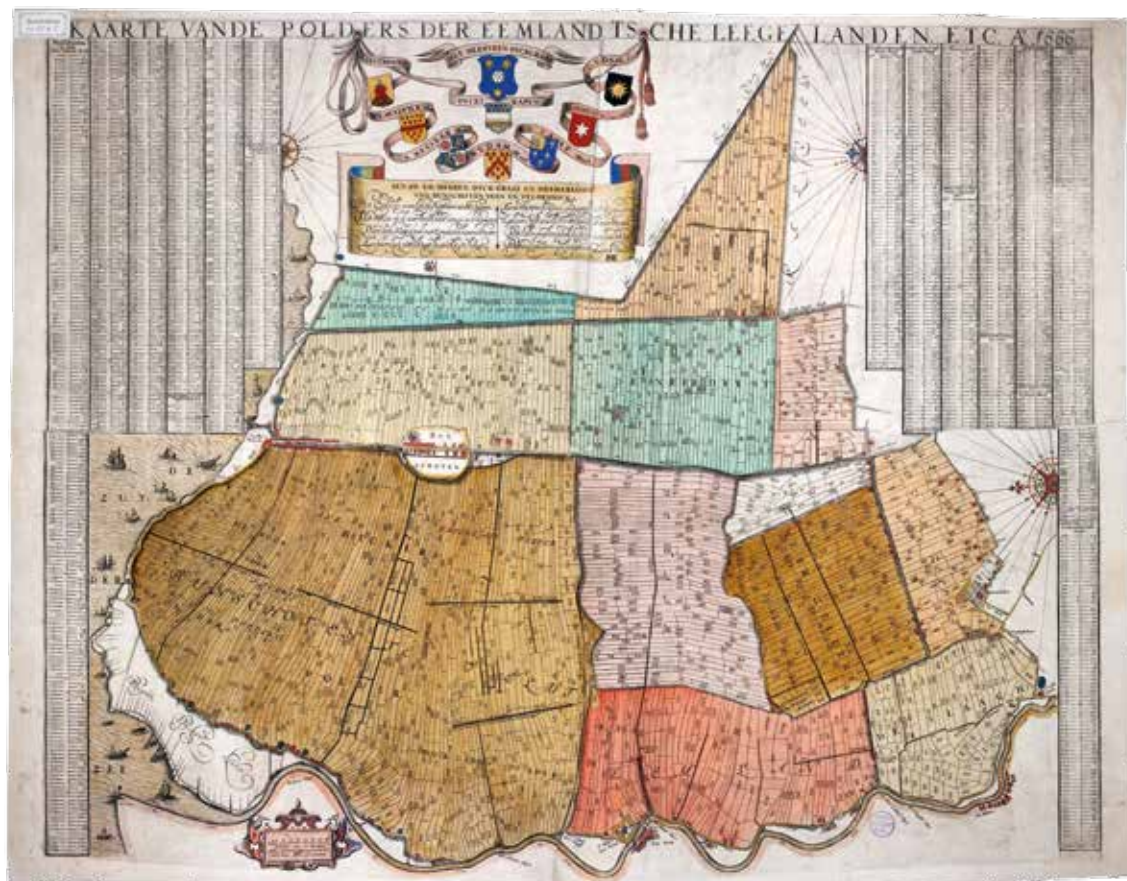
In de Sententie Arbitrael van 1603 was de volgende bestuurssamenstelling overeengekomen. De *dijkgraaf* was bevoegd tot rechtsvordering in het waterschap en had een sleutelpositie in het bestuur. Vaak was hij een lid van de elite uit de omgeving. Het nut hiervan was niet alleen bestuurservaring, maar ook diens toegang tot netwerken waarin, indien nodig, leningen konden worden geworven.

¹ Dit artikel is onderdeel van een onderzoek naar bestuurlijke ontwikkelingen in lokale waterschappen aan de Zuiderzee, uitgevoerd in het kader van het project 'Het poldermodel. Politieke cultuur in de waterschappen (ca.1400-ca.1800)' onder leiding van Dr. M. van Tielhof (Huygens ING), prof. dr. M.R. Prak (Universiteit Utrecht) en prof. P.J.E.M. van Dam (Vrije Universiteit). Uit dit onderzoek zal een proefschrift voortkomen. ² C. Dekker en M. Mijnsen-Dutilh, *De Eemlandsche Leege Landen. Ontginningen rond de mond van de Eem in de 12e en 13e eeuw* (Utrecht, 1995), 82; M. Mijnsen-Dutilh, *Amersfoort lag aan zee. Waterschapskroniek Vallei & Eem, 777-1616, Dl 1* (Utrecht/Leusden, 2007), 31, 61; R. Kemperink en B. Elias (red.) *Bruit van d'Eem. Geschiedenis van Amersfoort, dl. 1* (Utrecht, 2009), 11; R. Kemperink,

'Amersfoort tot 1579. De nederzetting tot het eind van de dertiende eeuw', in: Kemperink en Elias (red.) *Bruit van d'Eem*, 52-71. ³ F. Snieder, 'Boeren in de stad. En waarom Amersfoort een tweede stadsmuur bouwde' in: *Flechte. Historisch jaarboek voor Amersfoort en omstreken*, Deel XI (2010) 54-55; Kemperink 'Amersfoort tot 1579', 48. ⁴ R.N.J. Rommes, 'Onder de Republiek (1581-1780). De bevolking', in: C. Dekker, Ph. Maarschalkerweerd en J.M. van Winter (red.) *Geschiedenis van de provincie Utrecht van 1528-1780* (Utrecht, 1997), 171. ⁵ J. van de Water, *Groot Utrechts Placaatboek* vervattende alle placaten, ordonnantien en edicten tot het jaar 1728, van de Staten van Utrecht. (Utrecht, 1729), nrs. II - XI, 50-57.

⁶ Groot Placaatboek, nr. XIII, 59-60; Mijnsen-Dutilh, *Amersfoort lag aan zee*, 180-184. ⁷ *Groot Utrechts Placaatboek*, nrs. II, III en IV, 50-51; nr. XIII, 59-60. ⁸ Ingelanden: eigenaren die land bezitten binnen het gebied van een waterschap. vlg. Mijnsen-Dutilh, *Amersfoort lag aan zee*, 241. Onder 'stemgerechtigde ingelanden' wordt naar hedendaags recht verstaan die personen 'die krachtens eigendom of anderszins zakelijk gerechtigd zijn, als erfpachter, tot onroerend goed binnen het omslagplichtig gebied van het waterschap', H. van der Linden, 'Zeventuig. De middeleeuwse oorsprong van ons moderne waterschapsrecht in zeven

exempels', in: F.J. Kranenburg, L.J. de Ruiter, en J.H. M. Kienhuis (eds.) *Waterschapschouw. Opstellen geschreven ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de Unie van Waterschappen* (Deventer, 1977), 26, 32-33. ⁹ Meer over verhoefslaging van dijken in de provincie Utrecht, zie: A.A.B. van Bommel, *De Lekdijk van Amerongen naar Vreeswijk. Negen eeuwen bescherming van Utrecht en Holland* (Hilversum, 2009), 54. ¹⁰ M. Mijnsen-Dutilh, *Inventaris van het archief van het Hoogheemraadschap van de Bunschoter Veen- en Veldendijk, (1601) 1603-1942*. Archief Eemland (AE), 1997.

Bunschoten achter de zeedijken en de buitenpolders.
Kaart van de Eemlandsche Lege Landen door Dirk Brekensz. Groenouw (1666).

Bron: Universiteitsbibliotheek Leiden, port. 42 N 2.
Oriëntatie van de kaart: links is noord, rechts is zuid.

De vertegenwoordiging door heemraden voor de Bunschoter ingelanden was toen al door hun verschillende woonplaatsen over meer belangengroepen verdeeld. Ten eerste waren dat de boeren die in of om polder Bunschoten woonden, zij werden vertegenwoordigd door één heemraad. De groepen ingelanden die in Utrecht en Amersfoort woonden, kregen elk een heemraadszetel. Tezamen vertegenwoordigden dus drie heemraden de ingelanden van Bunschoten. De Bunschoter ingelanden kunnen worden aangemerkt als de directe belanghebbenden om de zeedijken goed op orde te hebben. De rol van

de buitenpolders kwam voort uit een plicht tot bijstand in het dijkonderhoud, dat per 1603 de vorm kreeg van een jaarlijkse waterschapsbelasting, dijk- of omslaggeld genoemd. Het belang van deze ingelanden was toezicht op de juiste besteding van de bijdragen en uiteindelijk het behoud van ook hun eigen landerijen tegen overstromingsgevaar. De buitenpolders werden in het bestuur door twee heemraden vertegenwoordigd. Mogelijk waren de stedelijke ingelanden daar in de meerderheid, want deze twee zetels werden veelal bezet door heren uit Utrecht en Amersfoort. De formele afspraken waren

dat de heemraden door de ingelanden werden gekozen voor de duur van twee jaar. Elk jaar werd de helft van hen vervangen, zodat enige overdracht van taken mogelijk bleef. Met een dergelijk kort zittingsstermijn was het dijkbestuur echter niet gebaat, daarom werd hier al spoedig van afgeweken. De verkiezingen voor bestuursleden uit Amersfoort en omgeving vonden normaliter plaats op Sint Petersdag ad Cathedram (22 februari) in de Sint Joriskerk te Amersfoort.¹¹ Uitzonderingen op deze datum deden zich voor als een heemraad ziek werd of overleed. De Utrechtse ingelanden hielden hun verkiezingen in Utrecht.¹² De dijkgraaf werd in Eemland door de heemraden gekozen. Dit was in de vroegmoderne Nederlanden niet gebruikelijk; meestal werd de dijkgraaf benoemd door de gewestelijke overheid. Voor de zittingstijd van de dijkgraaf gaf de Sententie Arbitrael geen richtlijn. Bij de benoeming legden de dijkgraaf en heemraden een eed af, waarin zij beloofden goed zorg te dragen voor de schouw (drie inspectierondes langs de dijken per jaar), de reparatie en het onderhoud van beide dijken en alles wat daar maar bij hoorde.¹³ Zij werden bijgestaan door medewerkers als een dijksecretaris, een penningmeester, een dijkbode, en collecteurs die het omslaggeld in de verschillende woonplaatsen inden. Naarmate het dijkwerk intensiever en kostbaarder werd, ontwikkelde dit dijkbestuur van een schouwende (controlerende) en rechtsprekende instantie naar een volledig ontwikkeld bestuursorgaan van waaruit de waterbeheerstaken werden gecoördineerd en gefinancierd. Deze ontwikkeling vond bij

de meeste bovenlokale waterschappen in de Nederlanden plaats. Een studie waarin dit proces aanschouwelijk is gemaakt, betreft het hoogheemraadschap van Rijnland.¹⁴

De belangen

In Eemland werden de belangen in het land door boeren, stedelijke investeerders en religieuze instellingen bepaald. Deze groepen waren betrokken bij de ontginningen. In de buitenpolders werden de ontginningen in de Karolingische tijd aangevangen door kloosterinstellingen.¹⁵ Latere ontginningen in de 12^e en 13^e eeuw vonden hier op vergelijkbare wijze plaats als elders in Utrecht en Holland, waarbij de landsheer *cope*-contracten afsloot met kolonisten (boeren of ontginningsondernemers). Hiermee droeg hij de rechten op het ontgonnen land over op de laatsten tegen een kleine jaarlijkse vergoeding (recognitiegeld of tijns).¹⁶ Dergelijke tijnsen werden ook betaald door gerechtigden uit de hoger gelegen gronden nabij Amersfoort en polder De Haar. Aan ontginningsondernemers konden daarbij de tiendrechten en het schoutambt zijn overgedragen.¹⁷

Onder zowel boeren als investeerders zullen zich mannen hebben bevonden die in Amersfoort waren gevestigd. Onderzoek naar het College van de Malen van Hoogland (een genootschap dat van oorsprong gemeenschappelijke gronden nabij Amersfoort beheerde) en de vroegste leden van het stadsbestuur wijst in deze richting. Hierdoor speelde het grondbezit van stedelijke particulieren en instellingen met name in de buitenpolders al vroeg een rol.¹⁸

¹¹ Dit lijkt ook veelal de praktijk te zijn geweest. Gelders Archief (GA), toegang 1913, Hoogheemraadschap van de Bunschoter Veen- en Veldendijk, (1486) 1533 – 1950, inventaris 45, 22 februari 1709, 22 februari 1712, 22 februari 1723, 22 februari 1728; Mijnsen-Dutilh, *Inventaris Hoogheemraadschap Bunschoter Veen- en Veldendijk*. ¹² Blijkens notulen uit 1710 vonden die plaats in het kleine kapittelhuis van de Dom. GA, toegang 1913, inventaris 45, 9 en 14 februari 1710, 3 maart 1740. ¹³ GA, toegang 1913, inventaris 38, f 2r, eedtekst dijkgraaf. ¹⁴ M. van Tielhof en J.E.M. van Dam, *Waterstaat in stedenland. Het hoogheemraadschap van Rijnland voor 1857* (Utrecht, 2006). ¹⁵ Mijnsen-Dutilh, *Amersfoort lag aan zee*, 18, 21-23, 27-28; C.J.C. Broer, *Utrechts oudste kloosters van Sint-Salvator tot Sint-Paulus. De ontwikkeling van de monastieke traditie binnen de Utrechtse kerk vanaf de tijd van Willibrord tot in de twaafde eeuw* (Utrecht, 2007), 10, 38-44. ¹⁶ H. van der Linden, *De cope. Bijdrage tot de rechtsgeschie-*

denis van de openlegging der Utrechts-Hollandse laagulakte (Assen, 1956). ¹⁷ Dekker en Mijnsen-Dutilh, *De Eemlandsche Lege Landen*, 21-24, 53-56. ¹⁸ Dekker en Mijnsen-Dutilh, *De Eemlandsche*, 81-82; C. Dekker, *Een zeer oud en voornaam college. Geschiedenis van de malen op het Hoogland buiten Amersfoort* (Amersfoort, 2000); R.M. Kemperink, 'De mannen van Weede en Emmeklaar. Enkele terreinverkenningen in de geschiedenis van een middeleeuwse maalschap', in: J.A. Brongers, B.G.J. Elias, R.M. Kemperink, *Amersfoortse opstellen* (Amersfoort, 1989), 25-50; T. Reichgelt, 'De Hoef/ Bijlerhoeve. Een voorbeeld van het ontstaan en beheer van grondbezit door de Sint-Pieters- en Bloklandsghasthuis over de periode 1500-1800', in: *Flehite*, Deel XV (2014) 96-121; G. Raven, 'De herontdekking van malenhoeve Ten Bosch', in: *Flehite*, Deel IV (2003) 34-66 en Deel VI (2005) 64-93; J.G.M. Hilhorst, 'De maalschap op Hoogland en de Sint-Paulus abdij', in: *Flehite*, Deel III (2002) 6-35.

Dit verklaart ook de bezetting van de zetels voor de buitenpolders in het Bunschoter dijkbestuur.

In Bunschoten moet het land gelijk in bezit zijn gekomen van particuliere kolonisten. Uit de bishoppelijke belastingadministratie leidt Ruizendaal af dat hierbij drie groepen kopers- of families een rol speelden, afgaande op een indeling in drie tiendblokken.¹⁹ Daarnaast verwierven boeren land uit aanslibbingen langs de kust.²⁰ De namen van de ingelanden in de vroegste morgengeldregisters, doen vermoeden dat het hier om andere groepen ging dan die in de buitenpolders, hoewel ook een aantal verwante namen zijn aangetroffen.²¹ Ook onder de namen van de Bunschoter heemraden uit latere tijd treffen we geen vertegenwoordigers aan uit het College van de Malen van Hoogland of het Amersfoorts stadsbestuur.

Hoe het grondbezit en dus de belangen in polder Bunschoten waren verdeeld, kunnen we nader beschouwen aan de hand van registers (*dijkleggers*) die het dijkbestuur bijhield voor het dijkonderhoud en het innen van de dijkgeden.²² Omdat de inning van dijkgeden in de buitenpolders via de polderbesturen aldaar werd geregeld, zijn er van deze ingelanden geen gegevens beschikbaar. Aan de hand van de dijkleggers kunnen we dus nagaan hoe de bezits- en belangenverhoudingen zich in Bunschoten ontwikkelden. De gegevens zijn afkomstig uit acht steekjaren tussen 1501 en 1782. Omdat er geen leggers tussen 1646 en 1782 zijn bewaard, nemen we hierbij een hiaat voor lief. In Bunschoten werd het landbezit uitgedrukt in dammaten (dagmaten), de hoeveelheid land waarvan een boer binnen een dag hooi kon halen. Voor één dammaat werd daar een oppervlak van 0,546 hectare gerekend.²³ Wat betreft data uit 1501 en 1548, is deze studie schatplichtig aan een onderzoek naar registers ten behoeve van het opha-

len van landsheerlijke morgengelden, uitgevoerd door Willem Ruizendaal.²⁴ In tabel 1 is van alle steekjaren het bezit naar oppervlak in dammaten uitgedrukt. Ter oriëntatie is het totaalbezit ook in hectaren vermeld. In tabel 2 wordt de verdeling naar het aantal grondeigenaren weergegeven. In polder Bunschoten was het belang van geestelijke instellingen met niet meer dan zes procent gering, wat verklaard mag worden uit het feit dat kloosters hier bij de ontginningen geen rol speelden. Ook het gebruik van gemene weiden stelde niet veel voor, hiervoor was een strook land beschikbaar dat hooguit één procent van het gebied uitmaakte. Evenmin is er landbezit aangetroffen van collectieven als de dorpen of de stad. In de hele periode (1501-1782) speelden bezitsverschuivingen zich af onder particuliere eigenaren, die op het platteland of in de stad woonden.

In de sociaal-economische geschiedschrijving wordt een onderscheid gemaakt tussen ruraal en stedelijk grondbezit, waartegen verschuivingen in bezitsverhoudingen worden afgezet. Met deze tweedeling wordt een verschil in de aard van het bezit gesuggereerd en daarmee in het belang in het waterbeheer. Bij ruraal grondbezit stond de noodzaak tot het verwerven van inkomsten uit het agrarisch bedrijf centraal. Tot deze categorie rekenen we de ingelanden die in polder Bunschoten en in de daaromheen liggende dorpen woonden. Bij stedelijk grondbezit bestond het belang hoofdzakelijk uit het verwerven van geldelijke rendementen uit het verpachten van land. Deze grondbeleggers woonden veelal in Amersfoort en in mindere mate in Utrecht of elders. De grens tussen grondbeleggende stedelingen en de boeren als rurale eigenaren was in de praktijk trouwens niet zo scherp. Er waren ingelanden die in de stad woonden maar buiten de stad als agrariër werkten, en er waren ingelanden die op het

¹⁹ W. Ruizendaal, *Bunschoten. Een rechtshistorisch en institutioneel onderzoek naar het middeleeuwse Bunschoten, Duist en De Haar en de plaats van de stad en burgerij van Amersfoort daarin*. Doctoraal scriptie Middeleeuwse Geschiedenis Rijksuniversiteit Utrecht, ongepubliceerd. (AE, 1987), 67-70. ²⁰ Mijnsen-Dutilh, *Amersfoort lag aan zee*, 35-40. ²¹ Ruizendaal, *Bunschoten*, Bijlagen vanaf bladzijde 138, morgengeld registers vanaf 1446. ²² GA, toegang 1913, Inv. nrs. 287-290. Leggers van de dijkgeden tussen 1565 en 1782. Voor de indeling van belanghebbenden in 1782 is gebruik gemaakt

van: Gemeente archief Bunschoten, archief van het gerecht Bunschoten, 1655-1810 (1813), inventaris 20, Kohieren van omslag van het gemaal, zegel, logiesgeld, geslacht, boter, zout, zeep, turf, koffie en thee over de jaren 1762-1806, kohier van 1782. ²³ Mijnsen-Dutilh, *Amersfoort lag aan zee*, 237, 240. ²⁴ In deze registers was het landbezit in morgens opgegeven. Voor dit onderzoek zijn die omgerekend naar dammaten. W. Ruizendaal, *Bunschoten*, Bijlagen, 178-199.

Tabel 1 Verdeling van landbezit polder Bunschoten naar oppervlakte (1 dammaat in Bunschoten = 0,546 hectare)

	1501	1548	[1565]	1618	[1624-1628]	1639	1645	1646	1782
Rurale eigenaren									
Bunschoten	1648	1696	2041	1254	1236	1193	1258	1218	1185
Overige Uitheemsen				722	774				
Gelderland-zijde	159	69				197	146	192	182
Eemnes, Baarn, Soest- zijde	423	387				409	483	459	156
Andere dorpen									144
Totaal	2230	2152	[2041]	1976	2010	1799	1887	1869	1667
Stedelijke eigenaren									
Amersfoort	575	1174		1089	1072	849	823	852	1278
Utrecht	330	144		215	195	259	226	220	97
Holland						407	480	452	64
Overige steden									77
Totaal	905	1318		1304	1267	1515	1529	1524	1516
Totaal Polder (excl gemene grond)									
Daarvan totaal instellingen	67	121	29	153	194	168	175	173	197
Gemene grond*	37	52		36	36	36	38	37	
Grondbezit in Hectaren (exclusief gemene grond)	1712	1895	[1856]	1791	1789	1809	1865	1852	1738

* De gemene grond valt buiten de totalen van het grondbezit van grondeigenaren

platteland woonden maar enkel hun land verpachten en dus belangen in land als grondbelegging hadden. Tenslotte waren er ingelanden die op het platteland woonden en werkten, maar het poortrecht van Amersfoort bezaten. In de morgenboeken werden zij gerekend tot de stedelingen met de status 'grasburger'. Door deze status wisten de ingelanden enerzijds de landsheerlijke morgengelden te ontlopen en anderzijds de lokale plichten van het platteland zoals het waak-en wachtlopen.²⁵ In 1548 besloeg dit grijze gebied ongeveer 20% van het totaal aantal eigenaren. Naarmate de tijden verstreken zal dit percentage afgenomen zijn, maar er blijven aanwijzingen opduiken dat een deel van de stedelingen in

de vroegmoderne periode betrokken waren in het agrarisch bedrijf. Dit bleek niet alleen uit de dijkleggers, maar ook uit archeologisch onderzoek in Amersfoort.²⁶

Voor zover stedelingen het polderland niet kochten of erfden, verwierven zij land door deelname aan de financiering van landverbeteringsprojecten. Tussen 1501 en 1548 was het totale landbouwgebied in Bunschoten toegenomen met 183 ha (exclusief de gemene grond van 3135 naar 3470 dammaat). Dit kwam grotendeels ten goede aan Amers-

²⁵ Ph. Maarschalkerweerd, 'Het Amersfoortse burgerschap in de late middeleeuwen', *Jaarboek Oud-Utrecht* (1991) 54-56.

²⁶ Snieder, 'Boeren in de stad'; M. van Dijk, R.A. Hulst, F. Snieder, 'Boerderijen binnen en buiten de stad jaaroverzicht archeologie 2004', in: *FleHITE*, Deel VI (2005) 158-165.

	1501	1548*	[1565]	1618	1624-1628	1639	1645	1646	1782
Rurale eigenaren									
Bunschoten	110	140		127	158	126	143	141	60
Overige Uitheemsen				112	109				
Gelderland-zijde	20	14				19	13	20	17
Eemnes, Baarn, Soest- zijde	39	52				77	74	77	19
Andere dorpen									17
Totaal	169	206	254	239	267	222	230	238	113
Stedelijke eigenaren									
Amersfoort	37	94		102	95	75	74	80	66
Utrecht	18	13		19	19	22	19	20	7
Holland						20	25	22	3
Overige steden									3
Totaal	55	107		121	114	117	118	122	79
Totaal Polder	224	313		360	381	339	348	360	192
Totaal polder exclusief steden			254						
Daarvan totaal instellingen	6	11		14	17	13	15	14	9

* In de legger van 1548 staan bij Bunschoten 12 grasburgers uit Amersfoort vermeld.

foorters. Uit de vele lage ronde getallen aan dammaten van hun bezit blijkt dat zich een nieuwe groep grondbeleggers had aangediend. In totaal verwierven de stedelingen 413 dammaat, maar leverden de rurale eigenaren 78 dammaat in. Het aantal stedelijke eigenaren verdubbelde van 55 naar 107, een toename van 52. Onder de stedelingen verschoof daarbij een deel van de Utrechtse grondeigenaren naar die in Amersfoort. Dit kan mede het gevolg zijn van transfers binnen families, dan wel van familieleden die waren verhuisd. Een aanwijzing daartoe vormt de naamsverwantschap tussen grondeigenaren. Het aantal rurale eigenaren nam met 37 toe van 169 naar 206 eigenaren. Onder de laatsten was sprake van afname van bezit dat gepaard ging met versnippering.

Rond 1626 wordt een lichte verschuiving ten gunste van het platteland zichtbaar, maar in het

volgende steekjaar (1639) blijkt het aandeel van de stedelijke grondeigenaren weer te zijn toegenomen, dit keer veelal door aankoop van bestaand land. Maar er waren ook weer landverbeteringsprojecten, blijkens de toename van het belastbare land met 140 dammaten in de dijklegger van 1639. Dit keer kwamen de nieuwe stedelijke eigenaren niet uit Amersfoort, maar de provincie Holland. Rond 1645 bezaten die ongeveer 480 dammaat land. Deze verandering werd waarschijnlijk ingezet door de vele overstromingen die zich toen voordeden.²⁷ Hierdoor begonnen veeboeren hun bedrijfsvoering over een andere boeg te gooien. Door landoverdracht aan Hollandse investeerders kwamen ze van de zware waterstaats-

²⁷ M. Mijnsen-Dutilh, *Een Vallei vol water. Waterschapskroniek Vallei & Eem, 1616-2011*, dl. 2, (Utrecht/Leusden, 2011), 367-368.

lasten en grondbelastingen af. Onder deze investeerders bevonden zich rijke Amsterdammers die als leden van regentenfamilies bekend zijn: Jan Bicker bezat 96 dammaat land, Cornelis Bicker 27 dammaat, Jan Clasen Floeswijck had 82,75 dammaat, Cornelis de Graaff 43,25 dammaat, en Andries de Graaff 21 dammaat.

Eind 17^e, begin 18^e eeuw was een slechte periode voor de landbouw. Deels kwam dit door economische malaise en deels door andere tegenslagen. Tussen 1672 en ca. 1720 moet land verloren zijn gegaan.²⁸ De bezetting door de Fransen in 1672 (het Rampjaar) had desastreuze gevolgen voor de polder en de waterstaatswerken. Verder was door een zware overstroming in 1702 veel land onbruikbaar geworden.²⁹ Omdat er geen gunstige economische vooruitzichten waren, besloot het dijkbestuur enkel het hoognodige aan de dijken te laten onderhouden en repareren in afwachting van betere tijden. Die lieten echter op zich wachten, doordat in de loop van de 18^e eeuw herhaaldelijk runderpestepidemieën uitbraken. Voor de kleinere boeren zat er toen niets anders op dan hun bedrijf op te geven. Ook onder de stedelingen vielen ingelanden af, omdat de grond als spaarmiddel meer geld kostte dan het opbracht. Met name investeerders uit Amsterdam hielden het voor gezien. Door deze ontwikkelingen kwam er gelegenheid voor lokale kapitaalcrachten om het land tegen een gunstige prijs op te kopen. Dit leidde tot een bezitsconcentratie in minder handen, waardoor de verhouding aanzienlijk veranderde. Hierbij kwamen de Bunschoters ten koste van andere dorpen en de Amersfoorters ten koste van andere stedelingen als winnaars uit de bus. De herverdeling verliep van de groep kleinste grondeigenaren naar de middelgrote en grootgrondbezitters, die in aantal ruim verdubbelden. Uit een andere bron, een rekest inzake een dijkreparatie, blijkt dat onder veeboeren de bezitsconcentratie al voor 1738 was aangevangen.³⁰ Het stuk werd ondertekend door 29 ingelanden die

in de polder achter de dijken woonden. Achter hun namen voegden zij de maten van hun land toe. Van dit gezelschap hadden elf personen tussen de 40 en 100 dammaat land. Onder hen herkennen we Bunschoter heemraden uit het dijkbestuur.

De gehele periode van 1501 tot 1782 overziend, blijkt dat het aandeel land van rurale grondeigenaren tezamen was afgenomen van 71 naar 52%. In oppervlak was dat een afname van 2230 tot 1667 dammaat. Van de stedelingen was het aandeel toegenomen van 29 naar 48%, in oppervlak een toename van 905 naar 1516 dammaat. Qua aantal eigenaren waren de stedelingen toegenomen van 55 in 1501 naar 122 in 1646 om weer in 1782 uit te komen op 76 grondbezitters, wat goed was voor 41%. Het aantal rurale eigenaren nam tot ca. 1626 eveneens toe, te weten van 169 naar 267 personen om daarna weer af te nemen tot 116, waarmee zij op 59% kwamen. Hoewel de rurale grondeigenaren ten opzichte van de stedelijke grondeigenaren eind 18^e eeuw iets meer dan de helft van het polderland bezaten, moesten zij dit nog steeds met meer mensen delen.

De bestuurders

Uit het voorgaande is gebleken dat de Amersfoorters als grondeigenaren een groot belang in het polderland hadden. Zij kregen daarmee een groot bestuursbelang in het waterschap. Toch klopte de relatie tussen het aandeel grondbezit en zeggenschap niet helemaal, want de meerderheid aan rurale grondeigenaren werd enkel vertegenwoordigd door één heemraad uit Bunschoten. Dit stond bepaald niet in verhouding met de minderheid van grondeigenaren in Utrecht, die voor hun bezit in Bunschoten ook een volle zetel hadden gekregen. Maar in de Sententie Arbitrael (1603) was nu eenmaal overeengekomen dat er per belangengroep en niet hoofdelijk vertegenwoordigers zouden worden gekozen en aan deze afspraak viel niet te tornen. Om te achterhalen hoe de bestuurlijke verhoudin-

²⁸ Vergeleken met 1646 was het belastbare landbouwareaal in 1782 afgenomen met 114 ha (210 dammaten). ²⁹ Mijnsen-Dutilh, *Een Vallei vol water*, 84-87; 108-110. In de veeteelt deed de malaise zich het meest voelen na 1680. J. Bieleman,

Boeren in Nederland. Geschiedenis van de landbouw 1500-2000 (Wageningen, 2008), 210-211, 218-219. ³⁰ GA, toegang 1913, Register van resoluties en notulen, inventaris 45, ff 107v-108v, resolutie 22 februari 1738.

gen in de 17^e en 18^e eeuw verliepen, moeten we vooral kijken naar de functies en zittingsduur van bestuursleden. Hiertoe zijn gegevens verzameld over alle dijkgraven en heemraden van deze periode en tevens over de vaste medewerkers: de secretarissen en de penningmeesters. Verder is uitgezocht of zij lid waren van het Amersfoorts stadsbestuur, en zo ja, of zij in die hoedanigheid ook belangen van de stad vertegenwoordigden.³¹ Het andere aspect van deze vergelijking betreft het achterhalen van mogelijke invloeden op het dijkbestuur van politieke en bestuurlijke ontwikkelingen in Amersfoort en meer algemeen in de Republiek. Al deze ontwikkelingen worden besproken aan de hand van een indeling in bestuurstaken, waarvan we eerst een beknopt kader geven.

Het dagelijks bestuur werd veelal uitgevoerd door de dijkgraaf en de heemraden die de lokale en Amersfoortse ingelanden van Bunschoten vertegenwoordigden. Met de Amersfoortse heemraad voor de buitenpolders werden de laatsten in de 18^e eeuw ook wel *binnenheemraden* genoemd.³² De heemraden die de Utrechtse ingelanden van Bunschoten en die van de buitenpolders vertegenwoordigden, de *buitenheemraden*, woonden hiervoor te veraf. Wel kwamen zij regelmatig op de vergaderingen om mee te beslissen over belangrijke zaken en de jaarrekeningen af te horen. Deze taakverdeling weerspiegelt tot op zekere hoogte een belangenverdeling. Het belang van ingelanden achter de binnenheemraden droeg een economisch accent. Een voorbeeld is de familie Van Zevender die herhaaldelijk bestuursleden leverde. Uit een borgstelling blijkt dat deze familie kalkovens bezat, een herberg, een boerderij,

schuren en 24 morgen aan weilanden die verpacht werden, maar ook diverse huizen.³³ Amersfoort huisvestte een paar grote tabaksondernemers van wie de akkers voor tabaksteelt in de omliggende landerijen lagen.³⁴ Van heemraden uit families die betrokken waren in de brouwerij en de lakenhandel zullen echter vermogensopbouw en -behoud in de vorm van grondbezit het belang zijn geweest. Een zoon van een lakenkoopman, Jacob Morray, zullen we nog tegenkomen. Hij was heemraad in een aantal polders.³⁵ Hetzelfde gold voor de ingelanden achter de buitenheemraden uit Utrecht. In hen had het dijkbestuur vooral een financieel belang: zij leverden namelijk nogal eens grote geldschietters aan het heemraadschap. Over het algemeen vonden de vergaderingen van het dijkbestuur plaats in het gebouw van de Doelen in Amersfoort. De gegevens over de ingelanden (dijkleggers), kaarten, notulen en andere stukken werden bewaard op het stadhuis. Met name de fraaie polderkaarten geven blijk van de toenemende status van dit heemraadsbestuur sinds de tweede helft van de 17e eeuw.³⁶ [zie afbeelding op p. 36

De dijkgraaf

In de eerste helft van de 17e eeuw was de dijkgraaf vier à zes jaar in functie, na 1674 nam zijn zittingsduur beduidend toe. De eerste dijkgraaf die herhaaldelijk werd gekozen, was Peter de Goijer (tussen 1616 en 1641), tevens schepen-burgemeester van Amersfoort. Deze burgemeester was remonstrants. Na het machtsconflict tussen stadhouder Maurits als voorstander van het 'precieze' calvinisme en Johan van Oldenbarnevelt als representant van de 'rekkelijke'

protestanten, die in 1619 door de eerste werd uitgeschakeld, moesten de stadsbesturen worden gezuiverd ten gunste van Maurits' aanhangers. Van Amersfoort is bekend dat de bestuurders weinig op hadden met religieus fanatisme.³⁷ Zodoende werd De Goijer slechts tijdelijk 'geparkeerd' in het waterschap om na de dood van Maurits (1625) in het stadsbestuur terug te keren. Tengevolge van de Spaanse inval in 1629 volgde een omwenteling naar een katholiek bestuur, waardoor De Goijer wederom werd heengezonden. Ook deze verwijdering was tijdelijk, in 1633 werd hij weer tot schepen benoemd.³⁸ Na 1674 moest Amersfoort zich opnieuw schikken naar het stadhouderlijk gezag. De verdediging tegen de Fransen was in meer steden op een debacle uitgelopen. Dit greep de stadhouder aan door het gezag over de benoeming van lokale bestuurders terug te nemen. Ook de Amersfoorters onderwierp hij aan deze strafmaatregel, omdat zij zich volgens hem onvoldoende tegen de Franse en Duitse troepen hadden verzet. Elk jaar moest er een kandidatenlijst naar het hof worden gestuurd, waaruit de stadhouder de leden koos die hem welgevallig waren. Sinds deze regeringsmaatregel ontwikkelden de stedelijke regenten zich tot een gesloten elite, waarin protegés van de stadhouder hun posities wisten te verstevigen. Jaarlijkse verkiezingen maakten plaats voor coöptatieprocedures, waardoor magistraatsleden levenslang verzekerd waren van hun bestuurspositie. In de 18e eeuw werden steden bestuurd door ondoordringbare kleine kringen van regentenfamilies die met elkaar waren verzwagerd.³⁹

Deze veranderingen vonden ook plaats in Amersfoort en lijken te hebben doorgewerkt in het dijkbestuur.⁴⁰ Cornelis Sinapius was schout van Leusden en Hoogland; in 1671 had hij in Amersfoort

een positie verworven als raad. Na 1674 werd Sinapius om Willem III te gerieven er buiten gelaten, omdat hij niet van de zuivere gereformeerde religie was maar remonstrants. Vanaf dat moment werd hij dijkgraaf.⁴¹ Toen in 1677 de scherpe kantjes van de religie-eis waren gesleten, was hij weer welkom in het stadsbestuur. Zo combineerde Sinapius het dijkgraafschap 19 jaar lang met een positie op het stadhuis. Zijn opvolgers waren ongeveer elf jaar in functie, maar in 1723 bleef er weer één 17 jaar aan. Dit was Anthonie van Goudoever, die tevens schepen-burgemeester van Amersfoort was. Hij had evenwel ook zijn sporen in het heemraadschap verdiend, doordat hij 16 jaar een taak als dijksecretaris had vervuld.

In de verzameling dijkgraven was Mr. Wouter Hendrik van Nellesteijn, Maarschalk van Eemland en kanunnik van de Dom uit Utrecht, een opvallende verschijning. Hij diende als dijkgraaf van 1746 tot 1759. Dit was een periode waarin veel onrust heerste, doordat in Europa de Oostenrijkse successieoorlog was uitgebroken en in de Republiek al jaren klachten waren geuit over het machtsmisbruik van de regentelite en het belastingsysteem. Deze oorlog, waardoor de belastingdruk nog hoger werd, was de druppel die de emmer deed overlopen; in 1748 braken onder de bevolking belastingonlusten uit.⁴² Een maarschalk als dijkgraaf, en een Utrechter bovendien, was nog niet eerder voorgekomen. Hoewel Van Nellesteijns familie land bezat in de buitenpolders, was dat niet de enige reden waarom de heemraden hem kozen. Door de oorlogsdreiging was de stadhouder het bestuurlijke oriëntatiepunt geworden. Omdat waterschappen moesten meewerken aan een inundatieplan, lag de leiding door een maarschalk voor de hand.⁴³ De maarschalk werd echter

³¹ M. Mijnsen-Dutilh, *Verzamelde inventarissen van de archieven van de polders en waterschappen gelegen ten noorden van Hoogland*. AE, 1997; AE, toegang 1.01, Stadsbestuur Amersfoort (1300-1810), inventaris 233 en 234; J.M. Reinboud, 'Naamlijsten van schepenen en raden enz. in de regering van Amersfoort 1761-1795', *De Navorscher*, *Nederlands Archief voor Genealogie en Heraldiek, Heemkunde en Geschiedenis*, jg 98, afl. 1/2, (Assen, 1959), 26-37; J.G. Smit, 'Het Stadsbestuur van Amersfoort 1795-1851', in: *Jaarboek Centraal Bureau Genealogie en het Iconographisch Bureau*, dl. 33 (Den Haag, 1979), 263-283. ³² GA, toegang 1913, inventaris 45, resoluties 26 januari 1739, f14r, en 1 juli 1741, f19v. Mogelijkerwijze werden de heemraden in bestuursvergade-

ringen al langer op deze manier aangeduid. ³³ GA, toegang 1913, inventaris 45, resolutie 16 januari 1726, f96v-97v.

³⁴ R. Rommes, 'De zeventiende en achttiende eeuw. Economische en sociale ontwikkelingen', in: Kemperink en Elias, *Bruit van d'Eem*, 241, 248. ³⁵ GA, toegang 1913, inventaris 43, f98r; inventaris 45, f96v-97v; L. Alberts, 'Amersfoort tot 1579. Het bedrijfsleven.', in: Kemperink en Elias, *Bruit van d'Eem*, 104-109; H. Smit, 'De zeventiende en achttiende eeuw. Politiek en bestuur', in: Kemperink en Elias, *Bruit van d'Eem*, 303. ³⁶ M. Hamelers, 'De Kaarte van de Polders der Eemlandsche Leegde Landen', in: *Flehite*, Deel XII (2011) 114-127.

³⁷ D. van Wees, 'Katholieken en gereformeerden in een 'ketterse' stad 1579-1635. Een schets', in: *Flehite*, Deel XIV (2013) 130-149. ³⁸ Smit, 'Politiek en bestuur', 297-298, 300.

³⁹ M. Prak, *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad Leiden 1700-1780* ('s-Gravenhage 1985), 43-45, 59; J. J. de Jong, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad, Gouda 1700-1780*, ('s-Gravenhage, 1985), 34-37, 49-56. ⁴⁰ J.G. Smit, 'Het regentepatriciaat van Amersfoort zestiende tot de negentiende eeuw', in: *Flehite*, jrg. 19, nr. 3/4 (1988), 36-41.

⁴¹ Smit, 'Politiek en bestuur', 283, 301-302; AE, toegang 1.01, Stadsbestuur Amersfoort (1300-1810), inventaris 233. ⁴² De

Oostenrijkse Successieoorlog duurde van 1740-1748 en betrof een internationale machtsstrijd die uitbrak toen de Habsburgse koning overleed. Diens opvolgster keizerin Maria Theresia, een vrouw, werd door andere vorsten als gelegenheid gezien om allianties met Oostenrijk op losse schroeven te zetten. Frankrijk greep de gelegenheid door in 1747 Staats-Vlaanderen binnen te vallen. I. Schöffer, e.a., *De Lage Landen 1500-1780*. (Amsterdam, 1991), 292-293, 297-298. ⁴³ GA, toegang 1913, inventaris 45, resoluties 22 februari en 5 juni 1745, f132r-133v.

vooral gekozen om het heemraadschap uit financiële problemen te helpen.

De dijkgraaf die qua zittingsduur met 28 jaar de kroon spande, was Jonkheer Mr. Wilhelmus Franciscus van den Merwede van Muijlwijck. Wellicht zette hij een familietraditie voort, aangezien een vroegere Jonkheer Willem Franciscus van Muijlwijck van 1668 tot 1678 heemraad was. De dijkgraaf had zelf eveneens als heemraad in drie polders ervaring opgedaan. Zijn familie was verzwagerd met de families Van Lilaar en Van Zevender.⁴⁴ Wat deze Amersfoortse families met elkaar gemeen hadden, was het katholieke geloof.⁴⁵ Katholieke dijkbestuurders kwamen overigens niet enkel in het heemraadschap terecht omdat zij geen kansen hadden in het stadsbestuur, maar ook omdat katholieke belanghebbenden op het platteland nog een stem hadden. Na de reformatie was het in Utrecht niet gelukt om de protestantisering op het platteland volledig door te voeren. Daar behield de katholieke kerk nog een grote aanhang.⁴⁶ Er waren zodoende op het platteland veel katholieke grondeigenaren en dus werd er ook op katholieke bestuurders gestemd. Het ging immers om een organisatie van ingelanden en niet om een openbare overheidsinstelling. Zo bleven deze oude katholieke families invloedrijk op het platteland.⁴⁷

De heemraden

Dat de meerderheid der grondeigenaren die in en rond Bunschoten woonden het slechts met één heemraad mochten doen, viel in 1603 natuurlijk verkeerd. Voor de samenwerking was deze onevenwichtige representatie niet bevorderlijk. In 1629 leidde een kwestie over sluizen dan ook tot een procedure voor de Staten van Utrecht, omdat de bestuursleden er niet met elkaar uit kwamen. De

spreekbuis voor de Bunschoters was de schout en heemraad van Bunschoten, Volkert Meynaertsz Saeb. Wat hij toen voor elkaar kreeg, was dat de Bunschoters een zekere voorrangpositie kregen bij het geven van adviezen of een stem bij de besluitvorming.⁴⁸

De zittingsperioden van de twee heemraden voor de Bunschoter ingelanden te Bunschoten en Amersfoort ontwikkelden zich anders dan die van de overige heemraden. De heemraden voor de Bunschoters werden het meest regelmatig vervangen, zij bleven niet langer dan zes jaar in functie. Hier kwam verandering in na 1668. Aanvankelijk gebeurde dit door herbenoeming na een korte tijd van aftreden, maar sinds het begin van de 18^e eeuw bleven er drie lang aan. Bort Cornelissen Nijsen was het langst betrokken in het dijkbestuur (22 jaar tussen 1700 en 1725). Hij behoorde tot de grootgrondbezitters met 100 dammaat. Voor zijn vetweiderij gebruikte hij waarschijnlijk meer land dan hij bezat. Uit het eerder genoemde rekest blijkt dat Nijsen mede namens de Amsterdamse Heer de Graaff ondertekende, van wiens pachtland hij rentmeester was. Wellicht pachtte hij zelf ook van De Graaffs bezittingen als onderdeel van zijn zakelijke banden met deze koopman in de ossenhandel.⁴⁹ Ook van de Amersfoortse heemraden waren er veel zes jaar in functie, al overtroffen zij de Bunschoters met een paar heemraden die zeer lang aanbleven. De heemraadsfunctie werd nogal eens overgedragen aan een zoon of ander familielid, blijkens de verwante namen. In de 17^e, begin 18^e eeuw valt in dit opzicht de hiervoor genoemde katholieke familie Van Zevender op. Andere verwante namen in de 18^e eeuw zijn die van Evert Woutersen van Halteren, die zitting had van 1746 tot 1752, enige jaren later gevolgd door Richart van Halteren (1762-1772). Heemraad Jan

Geurtsen Wildeman, die in 1781 aftrad, moet familie zijn van Wouterus Wildeman, die in 1786 aantrad. De Bunschoter en Amersfoortse heemraden die lang zitting hadden, waren tussen 1678 en 1760 vaak tevens lid van het stadsbestuur.

Onder de heemraden voor de ingelanden van de buitenpolders uit Utrecht en Amersfoort deed zich een trend naar langer durende posities voor, die meer vergelijkbaar is met die van de dijkgraaf. Tussen 1677 en 1713 werden de Utrechters voor de buitenpolders vertegenwoordigd door advocaten, en kanunniken c.q. kameraars van het Domkapittel. Waarschijnlijk werden zij gekozen om tegelijk zaakwaarnemer te kunnen zijn voor geestelijke instellingen met land in de buitenpolders.⁵⁰ Hoewel er geen kerkelijke goederen in Bunschoten lagen, vertegenwoordigden dit soort functionarissen ook wel de Utrechtse ingelanden van Bunschoten. Onder de Amersfoortse heemraden voor de buitenpolders bevond zich een aantal keren een lid van het stadsbestuur. In de 18^e eeuw was dat minder het geval, doordat vooral notarissen het heemraadswerk en de administratieve taken van meer polders en het dijkbestuur tegelijk gingen waarnemen.

Aangezien nogal wat dijkgraven en Amersfoortse heemraden ook lid waren van het stadsbestuur, rijst de vraag of de stad Amersfoort zelf een belang in het dijkbestuur had en of dit via deze functies werd geregeld. Op basis van gegevens over landbezit in Bunschoten zijn hiervoor geen aanwijzingen, maar het is aannemelijk dat Amersfoort grond bezat in de buitenpolders. Om een mogelijk stadsbelang in het dijkbestuur te verifiëren of uit te kunnen sluiten, zijn alle indices van de stadsresoluties nagelopen en vergaderverslagen doorgenomen uit periodes waarin sprake had kunnen zijn van een

mogelijke invloed van Amersfoort.⁵¹ Hieruit blijkt dat de zeedijken noch het heemraadschap een onderwerp van gesprek waren. Er zijn geen aanwijzingen gevonden dat dijkgraven door de stad of vanwege de stad waren gedelegeerd. Evenmin zijn die gevonden voor de benoeming van heemraden, terwijl dat wel het geval was voor andere waterschappen. Zo werd de Slaagse dijk na de overstromingen van 1702 onder het Amersfoorts bestuur gebracht. De belangen van Amersfoort betroffen in eerste instantie de afvoer van het overtollig water uit de hoger gelegen zandgronden en het vervoer over en langs het water naar de Zuiderzee. Daarom was de stad wèl betrokken in het waterschap van de rivier de Eem, waarop Amersfoort van oudsher haar rechten had uitgeoefend. Om dezelfde reden had de stad directe bemoeienis met het trekpad langs de Eem. In de stadsresoluties worden wel benoemingen gemeld van heemraden namens Amersfoort in de waterschappen van de beken, de Slaperdijk, de Grebbedijk, alsook de Lekkendijk. Op basis van deze gegevens tezamen, mag geconcludeerd worden dat Amersfoort weinig van doen had met de zeedijken van Eemland, en dat de representatie enkel betrekking had op de belangen van particuliere grondeigenaren.

De secretarissen en de penningmeesters

De bedrijfsvoering van het heemraadschap werd gedragen door de secretaris en de penningmeester. Zij werden als medewerkers aangesteld en waren vaak tien tot wel dertig jaar in dienst. In de tweede helft van de 17e eeuw verschoof in de Republiek de carrièrekeuze van goeude families van het koopmanschap naar bestuurlijke posities, waarvoor een

⁴⁴ G. Staalenhoef, 'De familie Van Muijlwijck', *Van Zoys tot Soest, tijdschrift van de Historische Vereniging 'Soest'*, jg. 13 (1992/93), nr. 3, 8-13, nr. 4, 7-12. ⁴⁵ In Amersfoort waren oude voorname families die het katholieke geloof trouw waren gebleven. Zij hadden affiniteit met de jezuïeten, wat tot uiting werd gebracht in de naamgeving van hun kinderen: daarvan was de naam Franciscus populair. H. Smit, 'De zeventiende en achttiende eeuw. De Kerkgeschiedenis', in: Kemperink en Elias, *Bruit van d'Eem*, 334. ⁴⁶ F.G.M. Broeyer, 'Een gereformeerd stempel op de samenleving?', in: C.

Dekker, e.a., *Geschiedenis van de provincie Utrecht van 1528-1780*, (Utrecht, 1997), 283; Smit, 'De Kerkgeschiedenis', 317.

⁴⁷ Vgl. Kemperink en Elias, *Bruit van d'Eem*, 20; Smit, 'Politiek en bestuur' 274, 282, 283, 293, 301, 309; Smit, 'De Kerkgeschiedenis', 317; Smit, 'Het regentenpatriciaat van Amersfoort', 38, 39, 41. ⁴⁸ GA, toegang 1913, inventaris 40, 7 mei en 18 juni 1629. ⁴⁹ GA, toegang 1913, registers van resoluties en notulen, inventaris 45, f107v-108v, resolutie 22 februari 1738.

⁵⁰ Het was gebruikelijk dat religieuze organisaties vertegenwoordigd werden door een wereldlijke functionaris. Dit was ook het geval in het waterschap, blijkens een resolutie waarin dijkgraaf Gerard Morraij voorstelde om ook bij gevolmachtigde representanten het landbezitscriterium te laten gelden. Hiertegen werd echter bezwaar gemaakt omdat religieuze instellingen dan niet vertegenwoordigd konden worden. GA, toegang 1913, inventaris 45, f75r, resolutie 22 februari 1717. ⁵¹ Bron indices: AE, Reynders (z.j.) *Klappers magistratsresoluties*; AE, toegang 1.01, Resoluties

van het stadsbestuur 1577-1810, inventaris 55, resolutie 4 juli 1740; inventarissen 33-34, 1667-68; inventaris 35, 1672, inventaris 38-39, 1682, 1685. Van de jaren waarin belangrijke ontwikkelingen hadden plaatsgevonden in het dijkbestuur en waarin ook stedelijke bestuurders een rol speelden zijn de volledige jaren van de stadsresoluties doorgenomen: 1661, 1663, 1664, 1667-1668, 1672, 1674-1676, 1678-1683, 1685, 1702-1703, 1735-1740, 1742. Zie ook: Alberts, 'Het bedrijfsleven', 115; Rommes, 'Economische en sociale ontwikkelingen', 241-243.

juridische opleiding aan een universiteit was vereist.⁵² Ook Amersfoortse families lieten hun zonen steeds vaker rechten studeren.⁵³ Er waren echter meer juristen dan bestuursfuncties. Mede door het coöptatiesysteem stagneerde de doorstroom naar administratieve of bestuurlijke posities in de hogere instanties als de gewestelijke staten of het Hof van Utrecht. Er zat in dat geval niets anders op dan op lokaal niveau administratieve functies en raadsposities met elkaar te combineren en met bestuurlijke taken in andere instellingen. Voor zonen van regenten, maar ook andere jongemannen met een juridische opleiding was het secretarisambt een belangrijke post, omdat het een vast inkomen opleverde en een mogelijkheid om vandaar uit andere bestuursfuncties te bemachtigen.⁵⁴ Zo werd ook het dijksecretariaat sinds 1678 bestierd door een Amersfoortse notaris, Richard Saab. Hij was niet onbekend met de waterstaat: zijn voorvaders behoorden tot de

plattelandselite van Bunschoten en vervulden daar drie op rij het schoutambt. Deze functie werd tot de omvorming van het dijkbestuur in 1603 gecombineerd met het dijkgraafschap. In de periode 1625-1630 zat zijn overgrootvader nog als heemraad in het dijkbestuur en zijn grootvader, Volquen Saab, zat er van 1655 tot 1660. De vader van Richard vestigde zich vermoedelijk rond 1640 in Amersfoort; hij huwde omstreeks 1642 met de dochter van een Amersfoortse schepen. Zijn schoonvader, Johan de Ridder, was eveneens heemraad in het dijkbestuur. Deze vertegenwoordigde de Bunschoter ingelanden te Amersfoort tussen 1633 en 1638. De interesse in de waterstaat zat dus in de familie.⁵⁵ Richard Saab was één van de eersten die zijn werkzaamheden uitbreidde naar meer functies in het waterschap zoals een penningmeesterschap in vier polders, alwaar hij ook belastingcollecteur werd. Door zijn resolute handschrift kunnen we Saabs grondige werkwijze en

administratieve verbeteringen goed volgen. Naast de lopende resolutieregisters legde hij vele andere stukken vast. Het gaat om een variëteit aan documenten als sollicitatiebrieven, aanstellingsakten, een akkoord met de omringende polders of ingelanden over dijkgeden, dijkreparaties en vergunningen regelen voor waar aarde gehaald kon worden, een rapportage van een overtreding et cetera. Ook bracht Saab als eerste in een paar registers indices aan.⁵⁶ De afhandeling van juridische zaken liet het bestuur geheel aan hem over.⁵⁷ In de 18e eeuw waren er drie Amersfoortse dijksecretarissen die tevens in het stadsbestuur raad, schepen of burgemeester waren. Daarvan lijkt er één (Rudolph van Goudoever) in het zadel te zijn geholpen door zijn vader, Anthonie van Goudoever, die van het secretarisambt doorschoof naar de positie van dijkgraaf.

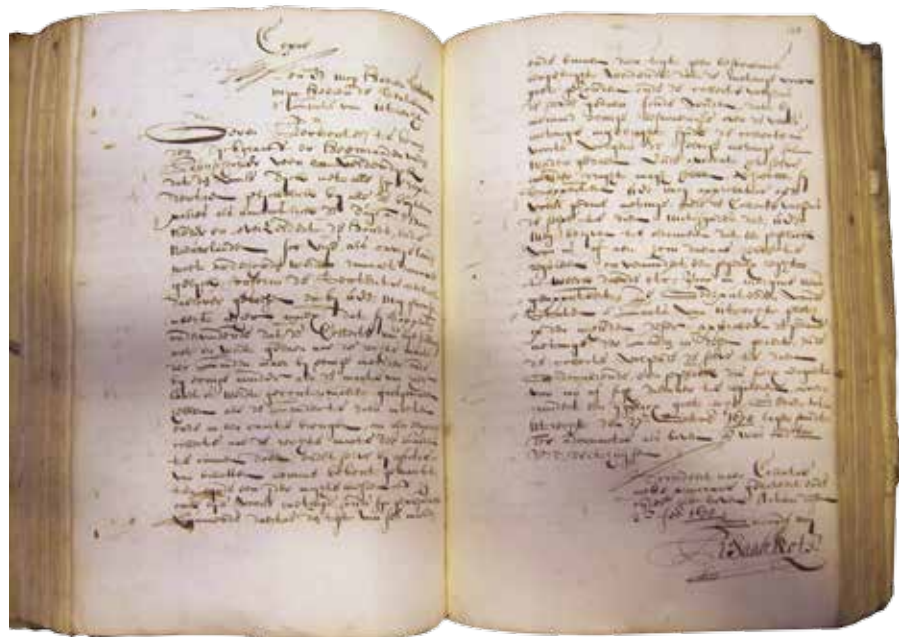
Het feit dat de stoelendans van bestuurlijke posities zich uitbreidde naar andere instellingen, was ook het gevolg van de verkiezingsvoorschriften die niet toelieten dat naaste familieleden tegelijk in de raad of schepenbank een zetel bezetten.⁵⁸ Dat bleek in de relatief kleinschalige context van Amersfoort echter nauwelijks haalbaar. Een voorbeeld is Cornelis Pannekoek die van 1755 tot 1774 als penningmeester bij het dijkbestuur diende. Hij was telg uit een regentenfamilie die welvarend was geworden door een boekhandel en papierfabrieken op de Veluwe.⁵⁹ Daarnaast nam hij ook bestuurstaken waar in meerdere naburige polders en in het stadhuis. Hendrik Pannekoek was heemraad in een viertal polders en zat zeker zes jaar lang tegelijk met Cornelis in het stadsbestuur. En Wijnand Pannekoek kwam in het stadsbestuur toen Cornelis er nog lang niet weg was. Tegelijkertijd was hij penningmeester van de Polder Nieuweland. Er waren meer families, onder andere Methorst, Coenen en Goudoever, die het bestuurswerk over de polders en het stadsbe-

stuur verdeelden. Maar er waren ook families die bestuurlijke en administratieve taken binnen de waterschappen combineerden, ofwel in hun handen concentreerden.

Wel of geen *spillover* effect naar de waterschapsbesturen?

Bestuurswerk in het waterschap was een oplossing om aan familieleden een alternatieve bestemming te bieden of om de schijn van belangenverstrengeling in het stadsbestuur te vermijden. Secretarissen en penningmeesters werden niet gekozen. In het waterschap bood juist deze omstandigheid mogelijkheden om taken van verschillende polders te bundelen en hier viel ook wat mee te verdienen. Hoe bestuurlijke ontwikkelingen op dit proces invloed hadden, wordt aan de hand van drie families geïllustreerd.

De eerste familie betreft de drie heren Van Camerbeek senior en junioren, alle drie met de voornaam Rogier, die van 1666 tot 1760 heemraad waren in zes buitenpolders.⁶⁰ Daarnaast waren zij penningmeester in drie polders en voorts lid van het College van de Malen van Hoogland. Van Camerbeek senior had als notaris en stadsprocureur goede naam gemaakt. Dat kan hem geholpen aan een positie in het stadsbestuur (1702-1733). Dat combineerde hij met heemraadswerk voor de Bunschoter ingelanden te Amersfoort. Van Camerbeek junior werd echter door steil gereformeerde regenten met wantrouwen bezien. Hij was gehuwd met de dochter van de katholieke Cornelis van Middendorp, pachter in de stadsdoelen. Dat zij op haar trouwdag ook nog hoogzwanger was, kwam Van Camerbeeks reputatie niet ten goede. Hoewel hij zijn best deed om de regenten te overtuigen van zijn gereformeerde religie, voedde zijn vrouw de kinderen katholiek op. Bijgevolg was van een loopbaan in de magistratuur van Amersfoort voor deze familie geen sprake meer, maar wel in het waterschapsbestuur. Diens zoon

Een document geschreven door de dijksecretaris Richard Saab uit de resolutieboeken van het heemraadschap.

Bron: GA Tg 1913, inv. 39, 2 februari 1679, folio 122v-123r.

⁵² Prak, *Gezeten burgers*, 211; De Jong, *Met goed fatsoen*, 195; J.A. van Bockel, *Gevoormde kaders. Bureaucratische en professionele regulering van het werk van ambtenaren in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden*, (Utrecht, 2009), 133-144. ⁵³ Smit, 'Politiek en bestuur', 282, 303; Smit, 'De Kerkgeschiedenis', 318-319; Smit, 'Het regentenpatriciaat',

40. ⁵⁴ Prak, *Gezeten burgers*, 43-45, 52, 58, 72, 76; De Jong, *Met goed fatsoen*, 37-38; 44, 46; Smit, 'Politiek en bestuur', 286. ⁵⁵ G. van Niekerken, 'Het geslacht Saab te Bunschoten', *De Nederlandsche Leeuw: maandblad van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde*, jrg. 104 (1987) nr. 4-5, kolommen 131-134.

⁵⁶ GA, toegang 1913, inventaris 38, f 118r-175r, inventarissen 44 en 45. Indices: GA, toegang 1913, inventaris 38 achterin; inventaris 40, f152r-v. ⁵⁷ GA, toegang 1913, inventaris 38, f162r. ⁵⁸ De Jong, *Met goed fatsoen*, 37-38; Smit, 'Politiek en bestuur', 283. ⁵⁹ J.A. Brongers, *Historische encyclopedie van Amersfoort. Van Aagtenkapel, Archeologie en De Beijer, via*

Couranten, Hervorming en Monumentenzorg tot Nimmerdor, Plooiërijen en Zwanehalsteeg; een geschiedenis van de stad en directe omgeving van de vroegste tijden tot en met de Eerste Wereldoorlog (Amersfoort, 1998), 226. ⁶⁰ Smit, 'De Kerkgeschiedenis', 318-319; C. Dekker, *Een zeer oud en voorname college*, 98.

Rogier volgde hem op in 1735 en bleef het heemraadsmerk tot 1760 uitvoeren.

Van de familie Van Bommel is Abraham als geschiedschrijver van Amersfoort de meest bekende.⁶¹ Abraham van Bommel was heemraad in het dijkbestuur van 1760 tot 1786. Dit combineerde hij met heemraadsfuncties in vijf buitenpolders en een rentmeesterschap van polder Hoogland. Abraham kwam uit een regentenfamilie en had eveneens een opleiding tot notaris genoten. Er waren nog meer Van Bommels die vanwege hun grondbezit heemraad waren.⁶² Ook in het stadsbestuur zaten er meerdere Van Bommels. Dit zal één van de redenen zijn geweest waarom Abraham secretaris werd en zich toelagde op heemraadsmerk.

De derde familie die zich toelagde op het waterbeheer was de familie De Wijs.⁶³ Tussen 1760 en 1803 was onder de naam Herbertus de Wijs de heemraadsfunctie voor de Amersfoortse ingelanden in de buitenpolders bezet.⁶⁴ Tegelijkertijd bekleedde hij heemraadsfuncties in zes polders en was hij penningmeester in vier polders. Rogier Cornelis de Wijs volgde hem op en zou deze functies tot 1828 voortzetten. De families Van Camerbeek en De Wijs waren met elkaar verzwagerd en beide katholiek. Deze heemraden zijn wegens hun religieuze gezindheid niet te vinden in de magistraat. Dat de jongere generatie, Rogier Cornelis en Bartholomeus Bernardinus de Wijs, zich aansloot bij de Amersfoortse patriottenbeweging hing samen met die uitsluiting van het openbaar bestuur.⁶⁵ Abraham van Bommel, De Rogiers van Camerbeek en de heren De Wijs doorliepen geen loopbaan in het stadsbestuur, deels door het sluiten van de elite, deels door de religiestrijd.

Uit het voorgaande bleek dat de zetels in het dijkbestuur nogal eens werden bezet door leden uit de Amersfoortse elite, wiens carrière in het water-

schap voortvloeide uit bestuurlijke ontwikkelingen in Amersfoort. Dit bevorderde de professionalisering van administratie en bestuur in het waterschap. De vraag is of zij ook enige invloed in politiek-bestuurlijke zin op het waterschap uitoefenden. Kunnen we in de vergadernotulen discussies aantreffen over kwesties die in de stedelijke of landelijke politiek een rol speelden? In 1702 kregen de Eemlanders te maken met een ingrijpende gebeurtenis in Amersfoort, waarin twee mannen waren betrokken die toen ook in het dijkbestuur een positie hadden. Dit biedt de gelegenheid om na te gaan in hoeverre van enige stedelijke politieke invloed op het waterschap sprake was.

Toen op 19 maart 1702 stadhouder Willem III na een val van zijn paard overleed, ontstonden er in diverse steden van de Republiek disputen over verkiezingen en bekwaamheid van stadsbestuurders. Dit was een reactie op de concentratie van bestuursfuncties in een beperkt aantal invloedrijke families sinds de regeringsmaatregel van 1674.⁶⁶ Tezelfdertijd had het platteland te kampen met zware overstromingen en malaise in de landbouw. Door wantoestanden bij de belastingen liepen de spanningen onder verschillende bevolkingsgroepen op. Zowel op het platteland als in de steden was de onvrede groot, maar die uitte zich op verschillende wijzen. Het belang op het platteland was een vermindering van de belastingdruk. De bewoners aan de Zuiderzeekust hadden door de overstromingen te maken met extra hoge waterstaatslasten, waardoor de weerstand tegen collecteurs toenam.⁶⁷ Maar in de stad stond een politiek belang centraal, dat zich uitte in disputen over hoe de verkiezingen van magistratsleden dienden te verlopen. Met name de mannen met weinig kansen op een zetel in de magistraat eisten de afschaffing van het coöptatiesysteem en herstel van de oude verkiezingsregelin-

gen. De burgerbeweging die hieruit ontstond, ontstond in sommige steden in militante protesten en uitbarstingen van volkswoede. De conflicten verhevigden door persoonlijke ambities en sentimenten. Deze protesten kwamen de Staten Generaal niet gelegen, om welke reden provinciale legers in paraatheid werden gebracht. In de geschiedschrijving worden deze gebeurtenissen aangeduid als de Plooierijen.⁶⁸ De Plooierijen speelden zich ook in Amersfoort af.⁶⁹ Hierin waren twee mannen betrokken die in het dijkbestuur een positie hadden, dit waren de heemraad voor de buitenpolders, Jacob Morray, en de dijksecretaris, Richard Saab.

Jacob Morray behoorde tot de gevestigde orde en was al jaren schepen-burgemeester. In 1703 werd hij onderwerp van de volkswoede. Juist omdat Morray zich na de stadhouderlijke regeringsmaatregel van 1674 niet als een steil gereformeerde bestuurder manifesteerde, hadden de Amersfoorters hem als schepen gekozen.⁷⁰ Morray was, naar verluidt, niet geliefd omdat hij zich van intriges bediende om zijn inkomen en macht te vergroten, en bovendien verwanten en vrienden bestuurlijke posities toespeelde.⁷¹ Of het verwijt dat hij in 1674 de burgers had laten opdraaien voor de hoge brandschattingen van de Franse bezetter terecht was, valt nog te bezien. Morray was nog jong toen hij deelnam aan een delegatie die over de brandschattingen met de Franse legertop en de Provinciale Staten in Utrecht onderhandelde. De andere leden van deze Amersfoortse delegatie waren Jacob Jordaen van Westrenen en Johan van Zevender, die we overigens eveneens kennen uit het waterschap. Deze delegatie wist de eis van 60.000 gulden niet lager te krijgen dan 50.000 gulden.⁷² Als propaganda om een bestuurder weg te krijgen was het halve verhaal effectief genoeg om de burgers te mobiliseren.

Tegenover de gevestigde orde stonden in het bijzonder twee groepen burgers die belang hadden

bij het herstel van de oude bestuursinrichting in het stadsbestuur. Dat waren ten eerste de katholieke families, die sedert 1674 werden uitgesloten van openbare bestuursfuncties.⁷³ Onder hen hadden mannen zich verdienstelijk gemaakt in het waterschap, alwaar zij als bestuurders of secretarissen terecht konden. De tweede groep betrof de nieuwe generatie hoger opgeleiden die hun carrière door de concentratie van bestuursfuncties in minder handen eveneens zagen geblokkeerd. Hun roep om een open representatiesysteem hing samen met het standpunt dat bestuurders gekozen dienden te worden op basis van bekwaamheid of professionele merites en niet van familiale belangen. Hiervan maakte de dijksecretaris notaris Richard Saab deel uit. Met enkele anderen, onder wie ook de tabakskoopman en -planter Pieter van Houten, raakte hij betrokken in de burgerbeweging die in Amersfoort ontstond.

Toen in het voorjaar van 1703 de disputen over herstel van het verkiezingsreglement uit 1651 zich van het stadsbestuur naar de burgerij uitbreidden, leidde dit tot een greep naar de macht door leden uit de burgerbeweging. Hierbij werd een deel van stadsbestuur de laan uitgestuurd. Door deze opgelegde situatie liepen de spanningen tussen de gevestigde en nieuwe magistratsleden hoog op. De nieuwe plooiers, zoals de laatsten werden genoemd, eisten namelijk een volledige herziening van de verkiezingen met een kiescollege van 50 burgers, onder verwijzing naar een regel uit 1438. De oude plooiers, de gevestigde bestuurders, probeerden het werk van deze 'coupe-plegers' te saboteren, met als gevolg dat leden uit de burgerbeweging intimiderende acties begonnen uit te voeren.

De Staten van Utrecht trachtten de gemoederen te bedaren en gaven de nieuwe plooiers de keus om enkel het reglement uit 1651 te accepteren in ruil voor amnestie van vervolging onder de burgerij en

⁶¹ A. van Bommel, *Beschryving der stad Amersfoort*, (Utrecht, 1760); J.M. Reinboud, 'Abraham van Bommel (1703-1785)', *De Navorscher*, *Nederlands Archief voor Genealogie en Heraldiek, Heemkunde en Geschiedenis* (Assen, 1959), jg. 98, afl. 1/2, Assen, 7-17. ⁶² Kemperink en Elias, *Bruit van d'Eem*, 22. ⁶³ Van 1653 tot 1658 was mogelijk een voorouder, Wolther de Wijs, al heemraad geweest in het dijkbestuur. Sinds 1649 was hij ook lid van de stadsmagi-

straat, alwaar Johan de Wijs hem al voorging. ⁶⁴ Dit is een dermate lange periode dat nader onderzoek zou moeten uitsluiten of hier toch niet sprake was van een senior en een junior, of dat Herbertus een lang en gezond leven was beschoren. ⁶⁵ Smit, 'De Kerkgeschiedenis', 318-319, 332-333. Na 1795 werd Rogier Cornelis de Wijs municipale raad van het nieuwe stadsbestuur. ⁶⁶ Prak, *Gezeten burgers*, 59; Smit, 'Het regentenpatriciaat', 39.

⁶⁷ S.P. Haak, *De plooiërijen, in het bijzonder in het kwartier van Veluwe*, (Arnhem, 1908), 80, 111, 132, 139-149. ⁶⁸ Haak, *De plooiërijen*; W.F. Wertheim, en A.M. Wertheim-Gijse Weenink, *Burgers in verzet tegen de regenten- heerschappij: onrust in Sticht en Oversticht (1703-1706)*, (Amsterdam, 1976); A.M. Wertheim-Gijse Weenink, *Twee woelige jaren in Zutphen. De plooiërijen van februari 1703 tot februari 1705*, (Zutphen, 1977). ⁶⁹ J. Hovy, 'De regeringsverandering te

Amersfoort in 1703. Een bijdrage tot de geschiedenis der "Plooiërijen" in de provincie Utrecht', *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden* 15 (1960) 177-216. ⁷⁰ Smit, 'Politiek en bestuur', 282. ⁷¹ *Ibidem*, 303; Hovy, 'De regeringsverandering', 187-192. ⁷² Van Bommel, *Beschryving der stad Amersfoort*, 962-963, 970-976; Smit, 'Politiek en bestuur', 301. ⁷³ Smit, 'Politiek en bestuur', 302.

het vrijwillige ontslag van Jacob Morray. Dit voorstel zou onder leiding van Saab van de hand zijn gwezen.⁷⁴ Het ongeluk wilde dat de burgerbeweging leek te onttaarden in een gewapende volksofstand. De volkswoede richtte zich onder andere op Jacob Morray, die toen de hulp inriep van het gewestelijke leger. Hieraan werd gehoor gegeven, waarna op 9 augustus de belangrijkste kopstukken van de nieuwe plooiers werden ingerekend. Een proces aan het Hof van Utrecht volgde, met als aanklacht dat notaris Saab en koopman Van Houten, beiden 56 jaar oud, zich schuldig hadden gemaakt aan ernstige ordeverstoringen en ontwrichting van de stad door het verspreiden van opruiende ideeën. Om verder elke vorm van opstand in de kiem te smoren werden zij op 3 oktober 1703 in Amersfoort publiekelijk onthoofd. Deze extreme strafmaatregel werd door het Hof verantwoord op grond van de politieke omstandigheden waarin de Republiek verkeerde: in 1701 was in Europa de Spaanse Successieoorlog uitgebroken. De Staten-Generaal konden geen binnenlandse onlusten gebruiken, omdat de Zuidelijke Nederlanden door de Fransen waren bezet en aan de grens een leger paraat moest worden gehouden.⁷⁵

Tijdens de Plooiërijen was het secretariaat en wellicht al het bestuurswerk van het heemraadschap stil komen te liggen, afgaande op het ontbreken van vergadernotulen uit de periode 1702 tot 1704.⁷⁶ Hoewel een heemraad en een dijksecretaris in deze politieke conflicten waren betrokken, melden de resoluties van het dijkbestuur niets over deze kwestie. Na de eerstvolgende resolutie van 18 januari 1704 is enkel een korte notitie ingelast gedateerd op 13 oktober 1703. Hierin stond dat er nog een stuk inlaagdijk moest worden vergraven en geperfectioneerd, hetgeen nog niet was geschied wegens 'de

incarceratie [gevangenzetting] van de secretaris Saab', hoewel die toen al geëxecuteerd was. Verder is een kanttekening aangetroffen naast de oude eedtekst voor de secretarisfunctie uit 1604. Op 19 oktober 1703 had iemand toegevoegd dat de secretaris enkel die zaken mocht afhandelen die de dijkgraaf en heemraden zouden opdragen.⁷⁷ Naar de achterliggende motivatie van deze opmerking kunnen we alleen maar gissen. In hoeverre Richard Saab in het dijkbestuur zijn ideeën uitte of aanvaringen had, waarover dan ook, met heemraad Morray, valt niet te bewijzen. Maar het feit dat Morray uit zijn commissariaten bij de Slaperdijk, het Trekpad en de Latijnse school werd ontslagen om vervangen te worden door leiders uit de beweging (Van Houten en Teeckman) is veelzeggend.⁷⁸ Wat van de Plooiërijen in het dijkbestuur viel te merken, was dat in de jaren erna dispuuten over verkiezingen – die al langer bestonden – een gevoelige aangelegenheid werden. Het punt van bekwaamheid als alternatief op grondbezitscriteria werd hierbij inderdaad aangeroerd.⁷⁹ Toch bleven de pragmatische kwesties centraal staan, zoals hoe waterstaatskosten moesten worden verdeeld of hoe een dijk het beste kon worden vernieuwd.

Conclusie

In dit artikel is nagegaan hoe Amersfoorters in het bestuur van de Bunschoter zeedijken waren betrokken en waarom, en hoe dat ontwikkelde in de 17^e en 18^e eeuw. Wie waren zij en wat waren hun belangen? Ook is onderzocht in hoeverre sprake was van bestuurlijke of politieke invloeden vanuit de stad.

Van oudsher hadden de Amersfoorters economische belangen in het Bunschoter polderland. Deze bestonden deels uit ossenweiderij, maar vooral

uit de behoefte aan investeringen in landbouwgronden. In 1501 bezaten de rurale ingelanden ruim 70% van het polderland in Bunschoten, eind 18^e eeuw was dit afgenomen tot 52% ten gunste van de stedelingen. Hierbij had zich bezitsconcentratie voorgedaan in een kleinere groep van rijke Bunschoter boeren en Amersfoorters. Echter wat de rurale ingelanden tezamen betreft, moest het land nog altijd met meer mensen worden gedeeld. De belangenverdeling werd niet weerspiegeld in de representatie in het heemraadschap, omdat de zetels per woonplaats waren verdeeld. Evengoed speelden de Amersfoorters en de Bunschoters, al waren de laatsten qua zetels in de minderheid, een centrale rol in het dijkbeheer.

Ondanks dat grondbezit de norm was om lid te worden van het dijkbestuur en de samenstelling van de zetels niet veranderde, onderging het dijkbestuur toch invloed van ontwikkelingen in het openbare bestuur in de stad en het gewest. Daarvan is de meest opvallende dat het Eemlands waterschap na de Reformatie een toevluchtsoord werd voor remonstrantse en katholieke bestuurders en secretarissen. Verder leidde het herstel van het stadhoudelijk gezag na 1674 ook in het waterschap tot langer durende bestuursposities. Toen in de 18^e eeuw het besturen een middel tot kostwinning werd, concentreerde het heemraadschap en secretaris- en penningmeesterschap van het hele poldergebied zich in handen van een beperkt aantal personen of families. Hieronder viel de affiniteit met de katholieke religie weer op. Deze ontwikkelingen hadden een positief effect op de professionalisering van het bestuursapparaat, alsmede op het behoud van waterstaatkundige kennis in het waterschap. Dat streven naar behoud van kennis een factor van belang was, mag ook afgeleid worden uit de langdurige beschikbaarheid van bepaalde sleutelfiguren in het dagelijks bestuur, terwijl daarnaast andere ingelanden uit Bunschoten en in mindere mate uit Amersfoort regelmatig vervangen werden.

Sententien tot laste van Pieter van Houten ende Richard Saab, midsgaders Willem Teeckman, gewesene borgermr. der stad Amersfoort, ge-executeert binnen Amersfoort op den 3. October 1703.
AE, plaatsingscode 421.

Hoewel er na de Plooiërijen ook in het dijkbestuur harde woorden vielen, bleven de pragmatische waterstaatskwesties centraal staan. Van kwesties over recht op medebestuur of veranderingen in verkiezingsprocedures was geen sprake. Rest ons de vraag in hoeverre juist het waterschap kan hebben bijgedragen aan de politieke ontwikkelingen in de stad. Het thema bekwaamheid van bestuur was in het heemraadschap niet nieuw. Ongetwijfeld hing dit samen met het cruciale belang van het dijkbeheer, waarin waterstaatkundige kennis onontbeerlijk was. Onkundig bestuur liep in het waterschap betrekkelijk gauw in de gaten, omdat zich dat manifesteerde in de toestand van de dijken. Bekwaamheid werd over het algemeen positief gewaardeerd, zonder de grondbezitscriteria overboord te zetten. De oude bestuurscultuur van het waterschap was de bakermat van Richard Saab. Kan hij geïnspireerd zijn geraakt door de evenwichtige en pragmatische bestuurswijze van het waterschap, waarin ruimte was voor bestuurders van een andere gezindte of achtergrond? Kan deze ervaring hebben bijgedragen aan de vorming van zijn politieke ideeën? Hoewel deze vraag moeilijk valt te beantwoorden, wordt tot besluit het vermoeden uitgesproken dat Richard Saab door zijn visie op de praktijk van het bestuur zowel in het waterschap als in de stad een sleutelfiguur was. Zijn roep om het recht op een bredere representatie heeft hij echter met de dood moeten bekopen; Amersfoort was zijn wortels in de ontginningen en de oude polders vergeten.

⁷⁴ AE, toegang 1.01, Stadsbestuur Amersfoort (1300-1810), inventaris 44, Resoluties van het stadsbestuur, 1702-1706, resolutie 16 april 1703; inventaris 112, Minuut resoluties van het stadsbestuur, onder andere memorie 11, resoluties 18 juni 1703, 1 augustus; 8 september 1703, verslag 7 september. Het Utrechts Archief, Toegang 239-1, Het Hof van Utrecht: Minuten van criminele sententies, 98-1, 1638-1732; No. 143, ff 223-233. Vgl. Smit 'Politiek en bestuur', 304-306. ⁷⁵ Hovy, 'De regeringsverandering', 195-214. Het Utrechts Archief, Toegang 239-1, Het Hof van Utrecht: Minuten van criminele sententies, 98-1, 1638-1732; No. 143, ff 223-233. De Spaanse Successieoorlog (1701-1714) ontstond toen de kleinzoon van

Lodewijk XIV, Filips van Anjou, de erfgenaam werd van de Spaanse troon. Tegen deze verschuiving van het machts-evenwicht kwamen andere Europese vorsten in het geweer. Schöffer, *De Lage Landen*, 273-276. ⁷⁶ GA, toegang 1913, inventaris 45, hiaat tussen resolutie 28/29 juni 1701, f53r-v, en resolutie 18 januari 1704, f54r. ⁷⁷ GA, toegang 1913, inventaris 45, f 54r, notitie gedateerd 13 oktober 1703; inventaris 38, f 2v, eedtekst secretaris. ⁷⁸ AE, toegang 1.01, Stadsbestuur Amersfoort (1300-1810), inventaris 112, Minuut resoluties van het stadsbestuur, resolutie 29 mei 1703. ⁷⁹ GA, toegang 1913, inventaris 45, resoluties 9 februari 1710, 22 februari, 16 en 24 augustus 1711.